

Företagarhustrun och hushållets organisation

Therese Nordlund Edvinsson

Svenskt näringsliv har ofta dominerats av män på de ledande positionerna (Göransson 2007). Det är främst män som har varit företagsledare eller bankdirektörer, medan kvinnor under lång tid har haft begränsade karriärmöjligheter (Lindqvist 1996). Som hustru ansågs kvinnan ofta vara en del av organisationen, hon förväntades ta emot affärspartners i hemmet och agera värdinna vid middagar. Det finns mycket forskning om den manliga företagsledaren och näringslivet, men vi vet inte mycket om kvinnorna som gifte sig med dessa män och deras inflytande som informell ledare i hushållet. Hustrun har osynliggjorts inom företagshistorien.¹ Hemmet var ofta en arbetsplats för obetalt och betalt arbete. En hustru till en storföretagare förväntades agera arbetsledare för tjänstefolket som fick lön för sitt arbete. Hemmet var också en plats där mäns och kvinnors arbete värderades olika beroende på föreställningar om könen.

Denna artikel behandlar dels arbetsdelningen mellan företagarhustrun och tjänstefolket, dels konstruktionen av hustrun så som hon förväntades bete sig i näringslivet. Syftet är att studera företagarhustruns inställning till arbete i hushållets organisation utifrån ett genusperspektiv. För att få en inblick i hemarbetet krävs en diskussion om samspelet mellan hustrun och tjänstefolket. Mitt forskningsprojekt behandlar hustrun i näringslivet, det vill säga de kvinnor som var gifta med ledande industrimän i Sverige. Hustruns ställning är relevant för att förstå dagens arbetsliv och i synnerhet företagens inbyggda manliga nor-

mer. Hennes arbetsuppgifter var mångfaceterade. Hon förväntades dels ställa upp för maken och hans verksamhet, dels organisera hushållet så att det formades till ett harmoniskt hem, där mannen kunde vila efter arbetets plikter.

Hemmet var också en plats för informella förhandlingar med affärspartners. Företagskonomen Annelie Karlsson Stider har liknat hemmet vid en ”arena för företagsledning” (Karlsson Stider 2000). Förenklat kan man säga att hustruns situation påverkades av mannens yrke, inkomst och position i samhället. Det blev avgörande för vad hon gjorde i hemmet. De flesta företagarfamiljer hade dessutom tjänstefolk.

Vad vi vet från internationell forskning är att företagarhustrun senare under 1900-talet blev yrkesarbetande med egen inkomst och karriär (Cooper & Marshall 1977). Den franska forskaren Jane Marceau menar att företagarhustrun ofta spelar en central roll i mannens karriär genom hennes tillgång till nätverk och information (Marceau 1989:124). På svensk botten har historikern Niklas Stenlås skrivit ett kortare avsnitt om direktörshustrun i sin doktorsavhandling, där han bland annat beskriver hennes uppgift som värdinna vid middagar. Ekonomhistorikern Anita Göransson har uppmärksammat äktenskapets betydelse i det tidiga skedet av industrialismen (Stenlås 1998, Göransson 1990). Historikern Catharina Lundström har också studerat hur fruar till män inom andra yrkesgrupper, såsom landshövdingefruar, har format en egen

identitet och samhörighet (Lundström 2005). I en kommande bok studerar jag hustrun i näringslivet. Boken kommer att peka på förändringar i hustruns sysslor över tid samt hennes möjlighet till inflytande i mannens arbete (Nordlund Edvinsson 2009).

Den typiska företagarhustrun omgav sig av mäktiga män med betydelsefulla yrken, vilket gjorde att arkiv i allmänhet sparade deras korrespondens. Men det betyder inte att materialet alltid är tillgängligt och överskådligt. Fruarnas efterlämnade material tar betydligt längre tid att leta fram än männens efterlämnade arkiv. Internationell forskning har hävdats att de gifta kvinnornas arbete och relation till industrivärlden är fragmentariskt dokumenterad (Temanummer om fruar: *Continuity and Change* 23 (2), 2008). Inte sällan därför att fruarnas material är splittrat. Denna artikel använder sig av varierat källmaterial. Det empiriska underlaget består av korrespondens, dagböcker och anteckningar från diverse företagsarkiv. Det kompletteras med biografier samt tidigare forskning. Materialet bidrar till att förstå hushållets komplexa organisation och varför kvinnors arbete har osynliggjorts över tid.

Underlaget har valts med hänsyn till de fruar som tillhörde de ledande företagarfamiljerna i Sverige. Jag har använt C.H. Hermansson och Jan Gletes studier om näringslivets toppskikt som utgångspunkt för detta urval (Hermansson 1989, Glete 1994). Tillsammans namnges de omkring 20 familjer som hade omfattande ägandeintressen i svenska företag och banker. Utöver familjeföretagare nämner de också andra individer och släkter som på annat sätt utövade makt genom tillgång till starka nätverk och styrelseposter. Ett begränsat antal fruar från näringslivets elit uppmärksammas därför i denna artikel. Det är inget statistiskt urval, utan urvalet har valts med hänsyn till tillgängligt källmaterial.

Utgångspunkten för min undersökning är tidigt 1900-tal, då demokratiseringsprocessen

gradvis började påverka företagen och hemmen (allmän rösträtt, 8-timmars arbetsdag, kvinnors emancipation). Tidsperioden utgör ett brytningsskede när 1800-talets kvinnoideal fortfarande levde kvar. Flera av fruarna hade ett intresse för kvinnlig frigörelse, trots att de bokstavligen levde enligt genusarbetsdelningens strikta principer. Kvinnornas ställning måste därför ses utifrån samhällets förändringar, där industrialiseringen, förmynderi, lagstiftning och tidsanda kom att påverka deras livssituation.

Hovstallmästaren Carl Bonde gifte sig två gånger med döttrar från kända företagarfamiljer (Dickson resp. Wallenberg). Han beskriver sekelskifteskvinnan omkring år 1900 som en försagd och återhållsam individ. Han menade att svenska kvinnor var tvingade att klä sig "hårt snörda" (Bonde 1943). Denna bild var inte endast bokstavig i klädväg, utan satte också prägel på kvinnans beteende. Hon skulle veta sin plats i hushållet. Samtidigt skulle hon spela rollen som hushållets härskarinna med ansvar för hushållets ekonomi och de anställda. Det förutsatte konstruktionen av hustrun som hemmets vårdarinna. Som etnologen Agneta Lilja har påpekat, var företagarhustrun främst maka och mor. Det innebar att hustrun framställdes som mannens motpol, det vill säga den passiva och tillbakadragna kvinnan (Lilja 2008:136-139).

Teoretisk utgångspunkt

I början av 1900-talet var majoriteten i arbetslivet män. Det ledde till framväxten av en mansorienterad kultur som sällan ifrågasattes. För att förstå hustruns ställning över tid krävs en teoretisk utgångspunkt. Jag använder främst termen "genus" utifrån genusforskaren Robert W. Connells resonemang. Han fokuserar på vikten av att studera relationer, där genus uppstår, formas och uttrycks. Han menar att "genus handlar framför allt om de sociala relationer inom vilka individer och grupper agerar". Det betyder att genus "görs" i den

sociala interaktionen mellan människor (Connell 2003:20). Genus är ett maktbegrepp som kopplas till hierarkiska strukturer i samhället. Under lång tid har mannens överordning varit normen i samhället. Att synliggöra genus handlar om att förstå att skillnader mellan mäns och kvinnors arbetsdelning inte beror på deras biologiska kön, utan snarare på sociala föreställningar i samhället om vad män och kvinnor bör göra.

Jag har valt att komplettera förståelsen för genus med begreppet "klass". Det används som en markör för vilka vi är och vad vi gör, vilket kan kopplas till identitet. Klasstillhörighet påverkas också av individens ålder, nationalitet, kön, religion, bostad, yrke och så vidare (Day 2006). Klass bidrar till att förstå hustruns och de anställdas ojämlika förhållande i förhållande till kapital, status och materiella tillgångar. Sociologen Göran Therborn skriver i *Klasstrukturen i Sverige 1930–80* att kvinnornas situation under 1900-talet påverkades av klasstillhörighet och männens dominerande betydelse i samhället. Han menar att det förekom stora klasskillnader beroende på om en kvinna var "arbetarhustru" eller "direktörsfru" (Therborn 1981:137). Dessa skillnader kunde yttra sig i arbetssysslor, umgängeskretsar och levnadsstandard. Konkret betyder det att hustrun var underordnad mannens auktoritet i hemmet, men hon var överordnad tjänstefolket.

Catarina Lundström menar att landshövdingefruar kan definieras som "elitfruar", då de tillhörde en särskild maktelit, där Sveriges drottning stod högst i rang. I likhet med Lundström kan man även se företagarruar som förvaltare av resurser. Genom "civilståndets makt" etablerade de sin status utifrån sina mäns yrkesidentitet (Lundström 2005). Det betyder att klass måste integreras i diskussionen för att förstå hur genus konstrueras och hur människor förutsätts agera utifrån föreställningen om över- respektive underklass. I det följande diskuteras därför hierarkierna i hemmet, som

präglades dels av genusordningen mellan män och kvinnor, dels av klasstillhörigheten, vilket specificerade vilka kvinnor som skulle utföra de tunga och praktiska sysslorna i hemmet.

Hushållets hierarkier

Enligt genusforskaren Cynthia Cockburn består hushållet av fyra komponenter. Först krävs 1) en byggnad, det vill säga ett hus eller en lägenhet som utgör grunden för hushållet. 2) I hushållet bor människor som vanligen är släkt med varandra. I början av 1900-talet tillhörde tjänstefolk hushållet, då de var inboende. 3) Den tredje komponenten handlar om arbete. Hushållet är nämligen en plats där man uträttar saker. Det innefattar sysslor som matlagning, städning och tvättning med mera. Dessa dagliga göromål följer familjemedlemmarnas vardag. 4) Slutligen består hushållet av utrustning, till exempel köksredskap eller hushållsmaskiner (Cockburn 1996:20f.). Hemmet har sällan liknats vid en "riktig" arbetsplats. Industrialiseringen och den ökade urbaniseringen ledde till att det produktiva arbetet förflyttades till företaget och offentliga institutioner. Konkret bidrog det till att män blev löntagare/familjeförsörjare och arbetade utanför hemmet, medan kvinnor blev hemmafruar och utförde obetalt arbete i hushållet. Hemmets forna status som arbetsplats var därmed försvunnen. I samband med industrialiseringen knöts kvinnan till hemmet (Oakley 1976). Kvinnors arbetsuppgifter kunde se olika ut beroende på klasstillhörighet, men inkluderade vanligen sysslor som att städa, tvätta, laga mat och ta hand om barn. Hemarbete hade tidigt låg status, på grund av att det sällan resulterade i inkomst (Robertson 1997:1).

Föreståndarinnan Tilda Hansson menar att det förekom tre olika typer av husmodrar i Sverige under 1900-talet: 1) den hemarbetande husmodern, 2) husmodern som arbetsledare samt 3) den förvärvsarbetande husmodern. De kvinnor som var hemma utförde

ensamma allt arbete. Denna kategori kom att kallas ”hemmafruar” och ökade i antal under 1940-talet. Den arbetsledande husmodern hade tjänstefolk och beordrade dem att utföra olika sysslor. Hennes främsta uppgift var att delegera uppgifter och se till att tjänstefolket uträttade dem. Denna kategori kom på sikt att minska i antal under 1900-talet. Den förvärvsarbetande kvinnan utgjorde ungefär 20 procent av Sveriges husmödrar år 1946. Dessa kvinnor skötte hushållet samtidigt som de hade ett yrkesliv utanför hemmet (Hansson 1946:12).

I det typiska företagarhushållet stod hustrun högst i rang av kvinnorna. Hon slapp det tunga och grova hemarbetet, vilket tjänstefolket fick utföra. Hustrun var ofta husmor över ett större hushåll som omfattade inte enbart ett hus eller en lägenhet, utan kanske även en sommarbostad. Tjänstefolket var ofta arbetarklasskvinnor som kom från landsbygden. Titlar för kvinnliga tjänare kom att gradvis förändras kring sekelskiftet 1900 (Carlsson 1968:248). De borgerliga hushållen hade en strikt organisation där var och en visste sin plats. Var i hierarkin man befann sig berodde på arbetets form och smutsighet. Rangskillnader påverkade tjänstefolkets uppgifter. Som exempel kan nämnas att kokerskan arbetade i köket. Husor städade, putsade silver samt dukade och serverade. Andra tjänare hade mer specifika uppdrag, som kammarjungfrun. Hon hade en särställning då hon tog hand om fruns garderob och var betrodd att städa sängkammaren (Rundquist 1989, Cassel-Pihl 2006). Hemma hos bankdirektör Knut Agathon Wallenberg ville kammarjungfrun Signe Swanström ha ett eget matbord i köket. Hon ansåg sig ha högre status än det övriga tjänstefolket, eftersom hon var språkkunnig.² En del hushåll anställde tillfällig arbetskraft som städgummor, ammor och sömmerskor (Moberg 1978). Arbete med tvätt krävde extra personal. I det Carlanderska hemmet i Göteborg tog tvättmadamer hand om smutstvätten. Hos familjen von Hallwyl

skickade man bort linne för tvätt och mangling (Cassel-Pihl 2006). Manliga inomhustjänare var sällsynta i de svenska företagarfamiljerna, då de tjänade mer än de kvinnliga samt uträttade mindre av hemarbetet. Bankdirektör K.A. Wallenberg hade butlern John Högborg (kallad ”den gamle John”) i sin tjänst. Denne serverade vid fina middagar, klädd i uniform med medaljer (Ellen Johanssons berättelser, Minnen, volym 1, 1917–1960-talet, RA). Överklassen hade vanligen fler anställda än företagarfamiljerna som var på framväxt i sekelskiftets Sverige. Hos företagarfamiljen Ernst och Mimmi Wehtje bodde i snitt fyra jungfrur åt gången (Wästberg 1964). Redaren och familjeföretagaren Dan Broström bodde tillfälligt hos affärsmanen Mr Gray, på godset Thorp Perrow i Yorkshire. Han imponerades av Mr Grays tjänstefolk, vilket han beskriver i ett brev till hustrun Ann-Ida: ”3 betjenter passa upp vid bordet. Inom sjelfva hufvudbyggnaden hade en personal af 19 personer, dessutom 2 chaufförer, 5 i stallet och 12 gardners.”³ Dan Broström såg det som en statusmarkör att ha många anställda. När han var Sveriges krigs- och sjöminister blev han skjutsad i en bil med chaufför och betjänt, något som han kommenterar med orden att det ”tog sig mycket flott ut. Jag är nog därom såsom litet svag därför”.⁴ Antalet tjänstefolk var ett tecken på förmögenhet och social status i samhället (Rundquist 1989:233). De skulle uträtta sysslor som hustrun inte kunde utföra på grund av sin klasstillhörighet.

Barn från företagarhem hade också tjänstefolk. Man brukade kalla dem för barnpigor, barnjungfrur eller barnsköterskor. Spädbarnen hade en amma som gav bröstmjölk. Företagarfruar ammade sällan sina barn själva, även om undantag förekom (Edström 1946:40). Blöjbyten och sena vagnätter behövde dessa fruar sällan bekymra sig om. Det var istället tjänstefolk eller gifta kvinnor som anställdes att utföra dessa uppgifter (Lindgren 2007:18, Ekman 1918:3).

Hustruns inställning till arbete i hemmet

De kvinnor som ledde storhushåll liknades av samtiden vid män. De skulle vara lika handlingskraftiga och organisatoriska som befälhavare i armén (Robertson 1997:48). Det var dock inte självklart att leva upp till rollen som en god husmor då det krävde förmåga att organisera och fördela arbetet. Agathe De Geer var gift med disponenten Fabian De Geer och belyste denna problematik:

Det är en svår sak att man alltid måste vara glad när man är husmor, åtminstone om man vill att det skall vara trefnad i huset. Jag märker att när jag är sur så blifva jungfruarna sura, barnen gnälliga och bråkiga, fröken Rupert ledsen, Fabian retsam och allt, allt blir otrefligt.⁵

I näringslivet konstruerades en bild av den självupppoffrande hustrun som gärna ägnade sig åt omsorg och representation. Idealet var en kvinna som ständigt fanns till hands när mannen behövde henne. Denna hustru skulle värna om make, barn och hem. Att hustrun skulle utföra sina plikter ansågs självklart. Det gjorde att man också osynliggjorde hennes insatser i hemmet. Bankdirektören Ernest Thiel har beskrivit sin första hustru Anna Josephson med följande ord: ”Och min hustru – ja, varför upptäckte jag aldrig min hustru? Hon dyrkade mig. Hon ville göra allt för mig. Och hon gjorde det också” (Thiel 1969:19).

Enligt bevarade källor var det ofta hustrun som organiserade de anställdas arbetsuppgifter. Det var exempelvis hennes uppgift att bestämma matsedel. Under lång tid var emellertid köket en förbjuden zon för den högborgerliga hustrun. Köket separerades från matsalen i det typiska svenska företagarhemmet. Det berodde på att köket förknippades med ”doft” och ”smak”, vilket förde tankarna till kroppen och mänskliga behov. Dessa teman var tabubelagda i det högborgerliga hemmet (Ericsson & Horgby 2007). I engelska hus låg köket nära tjänstefolkens rum. Borgerliga hushåll i Paris hade köket nära gårdsplanen,

Ett tidstypiskt porträtt föreställande en ”borgerlig” husmor och hennes anställda jungfru. Bilden hämtad ur Kerstin Wenström, *Husmoderns rådgivare* (1926).

utan koppling till husets övriga rum. I det typiska holländska hemmet hade däremot köket hög status (Rybczynski 1988:92f.). I Sverige var det sällsynt att företagarfruar lagade mat. Som exempel kan nämnas att Signe Rydbeck (maka till bankdirektören Johan Oscar Rydbeck) aldrig hade tillagat en middag (Rydbeck-Zuhr 1992:93). Däremot skulle fruarna ha kunskaper om maten och komma med förslag till de anställda.

Ekonomhistorikern Ulf Olsson konstaterar i sin biografi över bankdirektör Knut Agathon Wallenberg att hustrun Alice ”inte drog sig för mer direkt praktiskt arbete”, som att ”plocka frukt och bär på de olika jaktmarkerna och i Stockholms skärgård” (Olsson 2006:446). En kvinna i denna ställning utförde sällan praktiskt och smutsigt arbete. Med hjälp av källmaterial kan man dra slutsatsen att Alice Wallenberg knappast ägnade sig åt rensning

och tillberedning av frukt och bär samt övrig matlagning.⁶ Att hustrun delvis deltog i arbetet, genom att utföra lättare sysslor, som att breda en smörgås eller plocka bär, kan knappast räknas som tungt praktiskt arbete enligt min mening. Man måste ta hänsyn till att det främst var tjänstefolket som rensade bären, saftade och syltade. Poängen med att lyfta fram detta exempel är att fruvar gärna ville framställas som "hårt arbetande" i hushållet, fastän de inte själva deltog i det husliga arbetet. Socialdemokraten och diplomaten Alva Myrdal menade att denna typ av "hustru" var intellektuellt understimulerad. Hon menade att hennes främsta syssla gick ut på att vara "an ornament to her husband's home and a living testimony to his wealth" (Myrdal & Klein 1956:5). I konstruktionen av hustrun ingick emellertid att bevisa hur mycket arbete hon lade ner på hemmet genom att påpeka hur fysiskt ansträngande det var för henne att leda de anställda. Företagarhustrun Clare Nordenson (född Lagercrantz) berättar om hur hennes mor Hedvig Lagercrantz var skicklig på att organisera hushållet genom sin kunskap om arbetets genomförande, där hennes uppgift var att undervisa och stimulera de anställda att arbeta. Hon konstaterar att modern inte var någon god arbetsgivare, utan snarare krävande och lynnig (Nordenson 1967:74). För att kunna ta emot makens affärsbekanta krävdes att hustrun agerade värdinna och till sin hjälp hade hon tjänstefolk som utförde dukning, servering, matlagning och dekoration. Allt arbete utfördes under överinseende av hustrun. Det krävde i sin tur att hon var påläst och hade kunskap om hur arbetet skulle utföras. Det rörde sig därför främst om arbetsledande uppgifter för henne.

Att företagarhustrun inte deltog i de grövre arbetsuppgifterna som att skura golv, sopa eller forsla bort avfall var en självklarhet för borgerlighetens livsstil. Ett undantag var Emma Göransson, som var gift med brukspatron Göran Fredrik Göransson vid Sandvi-

kens Jernverk. Hon skötte uppfostran av sex barn och ledde fem tjänare. Till hennes dagliga arbetsuppgifter hörde att ta emot gäster och arrangera bjudningar. Emma Göransson brukade utföra sängklädesrengöring (Giertz 1996). Det var en syssla som hustrun till en välbeställd företagare knappast förväntades utföra. Företagarhustrun Sigrid Jeansson (gift med verkställande direktören John Jeansson vid Kalmar Ångkvarn) födde upp kycklingar och ankor. Hon brukade dela ut matrester till djuren (Adolfsson 1993:80). Hustruns inställning till arbete varierade mellan olika hem. Till normen hörde dock att hustrun inte skulle ägna sig åt smutsiga arbetsuppgifter.

Författaren Per Wästberg menar att företagarhustrun Mimmi Wehtje arbetade i hushållet. Han hävdar att hon krävde lika mycket av tjänarna som av sig själv. Vad gjorde Mimmi Wehtje? Enligt uppgift putsade hon kristall och prydnadssaker. Hon stoppade alla strumpor, utan hjälp av tjänstefolket. Mimmi sökte ständigt efter nya sysslor som kunde göra henne upptagen, då maken och barnen inte befann sig i hemmet. Wästberg menar att Mimmi var så flitig att hon hade svårt att acceptera tjänstefolkets långsamhet. Han konstaterar att hon troligtvis hade utfört arbetsuppgifterna snabbare utan tjänstefolk "istället för att peka ut för dem vad de skulle göra" (Wästberg 1964:286).

Döttrar från företagarhem skulle i likhet med sina mödrar införskaffa sig kunskap om hemarbete. Bland döttrarna i mitt material infann sig ofta en motsträvighet eftersom tjänare fanns till hands. De hade vuxit upp med arbetsdelningen, där de underlydande kvinnorna gjorde det praktiska arbetet i hushållet. Gustaf Oscar Wallenberg berättar i ett brev till svägerskan Alice Wallenberg om dottern Nitas ointresse för hemarbete: "Jag har försökt att hålla henne i något hushållsarbete, men det är ej lätt i orienten der tjänare sitter i hvarje hörn. Men något anlag härför har hon likväl och jag har med måttliga pretentioner varit belåten

enär jag sett litet af god vilja.”⁷ Företagardottern Berit Wallenberg var också ointresserad av hemarbete, varför hennes kusin Ingeborg försökte uppmuntra henne att lära sig mer om hushållet: ”Försök också att vara litet praktisk och till nytta i hemmet, lär dig att laga mat lite grand åtminstone. Hjälp din mamma att köpa och ordna blommor, servera thé och kaka när hon har främmande” (Djerf 2003:32).

Döttrarna skulle lära sig vissa sysslor, men det fick inte vara alltför ansträngande för den högborgerliga kvinnans kropp och själ. Källmaterialet visar flera empiriska exempel på detta. Företagardottern Maja Carlander tränades exempelvis i huslighet, som bestod av en rad enkla övningar, då hon vistades utomlands. Hon beskrev dessa sysslor i ett brev till föräldrarna: ”Jag brukar hjälpa till med frukostdiskningen och så brukar jag ibland gå och plocka litet i trädgården (taga bort vissna blommor och sådant).”⁸ I England studerade Maja i likhet med andra företagardöttrar språk och litteratur samtidigt som hon väntades lära sig praktiska färdigheter. Idag ses dessa sysslor som vardagliga, men innebar en utmaning för Maja. I brev till föräldrarna skriver hon: ”Jag tvättade håret själv igår. Det gick riktigt bra.”⁹ Hemma i Göteborg var Maja Carlander van att få hjälp av tjänstefolket. Under utlandsvistelsen gjorde hon shoppingbestyr på egen hand. Denna självständighet var skrämmande för henne: ”Jag har verkligen blivit modig. Igår var jag ensam och köpte skor och jag gick till och med ifrån ett par bodar utan att köpa några.”¹⁰ När Maja gifte sig med Erik Wetter (verkställande direktör för Svenska Orientlinien och konteramiral) gjorde hon till en början hemarbetet utan tjänstefolk. Då hon var nygift försökte hon laga mat till sin make: ”Middagen blev ju inte så förfärligt bra häromdagen men Erik åt i alla fall snällt sina två kotletter och sade att det smakade bra.”¹¹ Efter en tid gav Maja upp och anställde jungfrun Ida, som lagade mat och tog hand om tvätten.

Hustruns ledarskap och tjänstefolkets underordning

Man kan studera hemmet som en organisation där hustrun använde sig av maktstrategier för att utöva informellt ledarskap. Denna beteckning fokuserar på en icke-formellt utsedd position. Informellt ledarskap utövas ofta i det ”tysta”. Min uppfattning är att hustrun till en företagsledare förväntades ta på sig uppgifter för att stötta maken i hans formella ledarroll. Det kunde komma till uttryck genom att hustrun byggde relationer till hans kolleger, kunder, anställda med mera. Det informella ledarskapet var ”osynligt” för utomstående, men förväntades och utfördes i den dagliga verksamheten. Forskaren Cristina Reis, som har studerat fruarnas roller i ett modernt företag i Tyskland, menar att ”the unspoken work” är ett omfattande arbete. Det handlar om att kvinnan måste organisera, vägleda och stötta mannen i hans arbete (Reis 2004).

Hustruns relation till tjänstefolket påminde om företagsledarens paternalistiska relation till de anställda arbetarna. Det förutsatte en form av överordning och underordning mellan parterna. Paternalismen gick ut på en ojämlig maktrelation som byggde på att utöva kontroll över de underlydande (Nordlund 2005). Som hushållets härskarinna kunde hustruns ledarskap präglas av auktoritet. Det var inte ovanligt att en del tjänstefolk liknades vid barn som hon skulle disciplinera (Horn 1996:129). Idealet var en tillmötesgående, kunnig, flitig och respektfull tjänsteande (Rundquist 1989). Tjänstefolk uppfattades ibland som andra klassens medborgare. När Maja Carlander vistades i Frankrike berättar hon för modern om föreståndarinnan Madame Manchals svårighet att hantera tjänstefolket:

Tänk så svårt för Madame med jungfrun som är så bråkig, hon är visst litet konstig men Madame vill inte gärna ta någon annan ty hon har haft denna tre månader för att lära henne laga mat på något svenskt sätt.¹²

Ett praktiskt inrett kök.

Ett svenskt borgerligt hushåll med tonvikt vid enkelhet och finess, lämpligt för den typiska husmodern. Bilden ur Kerstin Wenström, *Husmoderns rådgivare* (1926).

De anställda uppfattades ibland som en börda och belastning, samtidigt som fruarna var beroende av deras beredvillighet och arbetskraft.¹³ Som arbetsledare ville hustrun utöva kontroll över tjänstefolkets beteenden (Lindgren 2007:434, Rydbeck-Zuhr 1992). Maja Carlander brukade berätta vad tjänstefolket gjorde så snart hennes mor Hedvig Carlander (husets härskarinna) var borta från hemmet. Det fungerade som ett sätt att hålla modern informerad om vad som skedde i hemmet så snart hon var frånvarande. De anställda var en ständig källa till diskussion vare sig det berodde på tillfredsställelse över deras framsteg eller missnöje med deras bristande arbetsförmåga. Maja Carlander skriver i ett brev till sin mor om hur hon hört ett samtal utspela sig mellan pigorna Ida och Hulda. Den förstnämnda påstods ha sagt följande: "Hulda, skynda sig ner vi ha riktigt gott kaffe, äkta starkt bönkaffe." Majas kommentar

till tjänstefolkets anspråk på fiket var: "Det tycker jag är nedrigt men annars är de snälla allihop."¹⁴

Företagarfamiljen i mitt material hade en personlig relation till de anställda genom att man på ytan upprätthöll en välvillig kommunikation. Samtidigt hade man en distans till tjänstefolket, vilket präglade arbetsdelningen i hemmet. Ann-Ida Broström beskriver i ett brev hur hon sitter vid bordet och äter middag tillsammans med sina två döttrar Kerstin och Brita. De var vid detta tillfälle fyra respektive två år gamla. Till sin hjälp hade hon Ingeborg (Dadda/och en nära bekant till familjen) som matade Brita och så fick Ann-Ida hjälpa Kerstin att skära upp maten. I brevet poängterar Ann-Ida att pigan Augusta inte kunde sitta vid middagsbordet. Problemet var att om pigan hade ätit tillsammans med dem och kanske hjälpt den äldsta dottern med att skära upp maten, hade en "osynlig" gräns överskridits. Hur

kan man definiera denna gräns? Det handlade om att upprätthålla hierarkisk distans mellan arbetsgivare och anställd. Att leva inpå varandra i hemmet var inget problem. Att däremot ta del av det intima, privata livet, genom att delta i en måltid eller dricka kaffe tillsammans var opassande. Det påverkades av ett genuint klasstänkande. Augusta hade dessutom en alltför låg rang för att kunna vistas i samma rum som Ann-Ida. I brevet till maken och redaren Dan Broström konstaterar Ann-Ida: ”Aug. kan man ju ej tänka på att ha vid bordet, det skulle hon tycka vara lika svårt som vi å vår sida.”¹⁵ Det var inte tillåtet för tjänstefolk att bli alltför ”privata” och komma alltför nära familjen. Särskilt middagsbordet förknippades med klasskillnader (jfr Emanuelsson Blanck 1996:97). I unga år hade Ann-Ida blivit upprörd över en middagsbjudning, där hon blivit placerad bredvid en smutsig och sotig smed. Anledningen till att smeden överhuvudtaget deltog i middagen berodde på att han var bi odlare.¹⁶ Själva bordsplaceringen uppfattade Ann-Ida som förnedrande. Detta klasstänkande satte stark prägel på förhållningssättet mellan överordnad och underlydande.

Enligt etnologen Angela Rundquist rekryterades sällan kvinnliga tjänare som kunde utgöra ett hot mot hushållets ordning. I allmänhet ville hustrun inte att maken skulle ha synpunkter på de anställdas utseenden (Rundquist 1989:251). Ibland kunde de manliga tjänarna attrahera fruarna, vilket framgår i källmaterialet. När redarhustrun Ann-Ida bodde i Siljansnäs tillsammans med sin syster Karin skrev hon till maken Dan, att hennes syster var ”upp öfver öronen förälskad i husets allt i allo här, Arthur, en ung dalmas som ser charmant bra ut”.¹⁷ Ann-Ida rekommenderade därför maken att ta kontakt med svågern Bertel Koch och uppmana denne att ta hand om sin hustru. Ann-Ida skrev följande rader om tjänaren: ”Han är så tjusande, så det är bäst Bertel kommer hit o. tar vara på sin unga fru eller i hvarje fall ej försummar henne med bref.”¹⁸

Ibland uttrycks en misstänksamhet mot de anställda i källmaterialet. Det byggde på idén att det var svårt att rekrytera rätt person till rätt plats. Företagarhustrun Mimmi Wehtje ville kontrollera de viktigaste produkterna i hemmet, därför låste hon in mjölk, socker, te, kryddor med mera, för att det inte skulle gå åt mer än nödvändigt. Själv bar hon nycklarna till förrådet i kjolsfickan (Wästberg 1964:296). Hennes misstänksamhet mot de anställda väckte missnöje. Det var inte ovanligt att visa rädsla för de anställda och deras insteg i det privata livet. Bankdirektör Jacob Wallenberg var till en början rädd för sina anställda, framför allt extra personal som han inte kände väl. Lotten Lundgren arbetade som hushållerska och kokerska hos Jacob Wallenberg på Strandvägen 27. Vid de tillfällen då han höll i stora bjudningar rekryterades extra tjänstefolk för att hjälpa till med dekoration, servering och putsning. Enligt Lotten var Jacob besvärad över deras närvaro. Det fanns en rädsla för att bli bestulen och känna att privatlivet kränktes av främmande människor som vistades i hemmet. Hon förklarade för sin arbetsgivare att de var pålitliga och hade arbetat extra för familjen Wallenberg i flera år. Lotten uppmanade Jacob att ta i hand och hälsa på de anställda för att skingra den dåliga stämningen mellan dem. Hon påstår att det ledde till en ögonblicklig förvandling hos bankdirektören: ”Från den dagen ägnade han personligt intresse åt varje anställd och hade stort utbyte av att få resonera även på detta plan” (Frostell 1996:97). Direktören John Jeansson (Kalmar Ångkvarn) hade en liknande rädsla för extrapersonal som togs i anspråk för att hjälpa till vid storbyk. Dessa tjänare var ofta fruar till arbetare vid ångkvarnen. De brukade städa hela huset. John Jeansson tyckte att deras städdiver var påfrestande, men vågade inte själv prata med dem (Adolfsson 1993:70).

Det var inte ovanligt att tjänstefolket uppfattades som hushållets ägodelar. Tjänstefolk

hade inget kollektivavtal, istället var individuella avtal mellan hustrun och de anställda vanliga. Det fanns fruar som beklagade sig över att bra tjänare var lika sällsynta som ädelstenar (*Vi Aseater*, vol. 3, mars 1945). I början av 1900-talet hade anställda inte någon reglerad arbetstid eller semester. Det fanns inget regelverk som tidsbegränsade arbetsdagen (*SOU* 1937:16). Ofta förväntades de ställa upp så snart hustrun eller någon annan familjemedlem behövde deras tjänster. Tjänstefolket kunde exempelvis väckas när som helst på dygnet. Det såg likadant ut i utlandet. När Maja Carlander studerade i Frankrike fick hon ”knacka på hos jungfrun” halv två på natten, eftersom nycklarna till porten hade blivit bortglömda.¹⁹ Det tyder på att företagarfamiljerna var ständigt beroende av tjänstefolk i sin närhet för att få hjälp med upppassning. När den typiska företagarfamiljen gjorde resor utomlands följde ofta delar av tjänstefolket med (se t.ex. Gårdlund 1993:361). Reglerna för vad de anställda fick göra och inte göra var sällan nedskrivna, men förväntades följas likt en osynlig kod (Cassel-Pihl 2006:173). Hemma hos företagarfamiljen Wehtje fick jungfrurna inte söndagsledigt, endast vid gudstjänsttid (Wästberg 1964:286). Bankdirektören Johan Oscar Rydbeck och hans hustru Signe införde ledighet för sina anställda. Detta skedde omkring 1912. Djursholmsfamiljerna uppfattade familjen Rydbeck som alltför generös och påstods skämma bort sina anställda. En del personer ansåg att familjen Rydbeck var ”osolidariska med sin egen samhällsklass” (Rydbeck-Zuhr 1992:94). Poängen med att lyfta fram dessa empiriska exempel är att det påverkade relationen mellan hustrun och de anställda. Det tydliggör dessutom kvinnornas hierarkiska ställning i hushållet. Då hustrun hade omfattande ansvar för hemmet var det hon som stod för det paternalistiska ledarskapet.

Generellt förefaller konflikterna mellan hustrun och de anställda i hemmen ha ökat

under tidigt 1900-tal. Det berodde ofta på oklara arbetsförhållanden och klasskillnader. De flesta kvinnor som hade anställda ville inte förbättra arbetsvillkoren för de anställda, allra minst om det krävde en ökad arbetsbörda för dem själva. I regel ville man inte minska antalet arbetstimmar eller ge tillstånd till semester. De som hade tjänstefolk ville fortsätta att använda sig av individuella lösningar, istället för att lagar skulle reglera relationen mellan hustrun och de anställda.²⁰ Hustruns ställning i hushållet var förhållandevis stark i relation till kvinnor med annan klassbakgrund. Hushållet präglades dock av en strikt genusarbetsdelning. Maken/ledaren deltog aldrig i hemarbetet. Som hustru var det kvinnans plikt att ge instruktioner till de anställda i hushållet. Hennes ledarskap var dock underordnat mannens auktoritet, då han var hemmets enväldige patriark och familjeförsörjare.

Hemma och på jobbet

Genom att belysa dels hustrun, dels de kvinnor som arbetade för henne får man en inblick i genusordningen och klasskillnaderna inom företagarhusen. De ledande företagarfamiljerna hade länge tjänstefolk, även om det blev allt svårare att rekrytera anställda under senare delen av 1900-talet. Företagarhustrurna hade i sällsynta fall egna yrkeskarriärer. Så sent som 1966 skrev journalisten Marianne Höök en artikel i *Industria* om hur kvinnor som var gifta med företagsledare förväntades agera värdinnor vid representativa middagar och tillställningar i företagets tjänst. Höök konstaterade att hustrur förväntades ”tjänstgöra som en obetald arbetskraftsreserv”. Detta trots att flera privatföretag hade börjat inrätta särskilda festlokaler, där fruarna inte behövde närvara (*Industria* 1966:6). Det tog lång tid innan de framstående företagarfamiljerna började rekrytera döttrar till ledande befattningar i näringslivet. Under större delen av 1900-talets första hälft skulle dottern, i likhet med sin mor (företagarhustrun), lära sig att organisera

hushållet och vara en representativ värdinna. Marianne Höök konstaterade att värdinne-rollen påminde om en ”västerländsk form av geishasystemet” (*Industria* 1966: 6).

På kontoret hade företagsledaren vanligen en sekreterare som förväntades agera med moderlig omsorg och utföra plikter som inte tillhörde sekreterarens yrkesuppgift. Det gjorde att hon på flera sätt formades till en ”hustru” på jobbet (jfr Pringle 1989). Sekreteraren och hustrun kunde ibland gemensamt ”organisera” och hjälpa mannen i hans arbete. Genom att ha kvinnor omkring sig som utförde husliga sysslor kunde den manliga företagsledaren fortsätta att reproducera det ”manliga” idealet i näringslivet, vilket bevarade konstruktionen av den underordnade kvinnan som antingen utförde obetalt eller betalt arbete i hemmet och i arbetslivet.

Therese Nordlund Edvinsson, fil.dr

Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet

Noter

1. Jag driver ett forskningsprojekt, ”Ett osynligt arbete? Kvinnors informella ledarskap och inflytande i svenska storföretag 1900–1970”, vilket finansieras av FAS.
2. Ellen Johanssons berättelser. *Minnen*, volym 1, 1917–1960-talet. RA.
3. Brev från Dan Broström till Ann-Ida Broström 14.1.1911. Se volym 3, A404. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, Landsarkivet i Göteborg.
4. Brev från Dan Broström till Ann-Ida Broström 22.8.1916. Se volym 3, A404. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, Landsarkivet i Göteborg.
5. Agathe De Geers dagbok 30.10.1895, s. 85. Denna text ingår i Gerard De Geer, *Från sekelskiftet och framåt: brottstycken ur en krönika* (Stockholm 1977).
6. Enligt Ellen Johanssons minnesanteckningar var Alice engagerad i Täckas Uddens trädgård och park. Hon kunde ibland delta i frukt- och bärplockning. Men i likhet med de flesta fruar var hon synnerligen sparsam och noga med att maten inte skulle förfaras. Hon brukade säga till butlern: ”titta till äpplena, så de ej ruttnar, förstår John!”. Äpplena skulle hållas fräscha till syltning, saftning och konsumtion. Se Ellen Johanssons berättelser, *Minnen*, volym 1, 1917–1960-talet. RA.
7. Brev från G.O. Wallenberg till A. Wallenberg 20.8.1917. Gustaf Oscar Wallenbergs arkiv, volym 41. Efterleveransen 256-2005/3823. RA.
8. Brev från M. Carlander 28–29.7.1921 till H. Carlander. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
9. Brev från M. Carlander till H. Carlander 21.6.1921. Vid ett senare tillfälle då Maja vistades i Frankrike behövde hon inte tvätta håret själv, eftersom hon i likhet med sina studiekamrater gick till hårfrisörskan. Se brev från M. Carlander till H. Carlander 15.10.1922. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
10. Brev från M. Carlander till föräldrarna Carlander 28.6.1921. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
11. Brev från M. Carlander till H. Carlander 2.1.1925. Familjekorrespondens, volym 3. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
12. Brev från M. Carlander till H. Carlander 28.10.1922. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
13. Therese Nordlund & Johan Söderberg, ”The Decline of domestic servants in twentieth-century urban Sweden”, paper presenterat vid konferens vid Rånäs slott, oktober 2008.
14. Brev från M. Carlander till H. Carlander 19.3.1919. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
15. Brev från Ann-Ida Broström till Dan Broström 19.5.1911. Se volym 3, A404. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, Landsarkivet i Göteborg.
16. Anteckning 23.7.1899, Ann-Ida Marks dagbok 1899, Ann-Ida och Dan Broströms arkivsamling, A404, volym 1. Landsarkivet i Göteborg.
17. Brev från Ann-Ida Broström till Dan Broström 18.2.1912. Se volym 3, A404. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, Landsarkivet i Göteborg. Obs! det finns två brev i arkivsamlingen med samma datum.
18. Brev från Ann-Ida Broström till Dan Broström 18.2.1912. Se volym 3, A404. Ann-Ida och Dan Broströms arkiv, Landsarkivet i Göteborg. Obs! det finns två brev i arkivsamlingen med samma datum.

19. Familjekorrespondens, volym 2. Erik och Maja Wetters arkiv 1903–1985. RA.
20. Therese Nordlund & Johan Söderberg, "The Decline of domestic servants in twentieth-century urban Sweden", paper presenterat vid konferens vid Rånäs slott, oktober 2008.

Referenser

Landsarkivet i Göteborg

Ann-Ida och Dan Broströms arkiv

Riksarkivet

Ellen Johanssons arkiv

Erik och Maja Wetters arkiv

Gustaf Oscar Wallenbergs arkiv

Tidskrifter

Continuity and Change Vol. 23 (2) 2008

Industria 1966

Vi Aseater Vol. 3, 1945

Opublicerat konferenspapper

Nordlund, Therese & Söderberg Johan 2008: "The Decline of domestic servants in twentieth-century urban Sweden", paper presenterat vid konferens vid Rånäs slott, oktober 2008.

Nordlund Edvinsson, Therese, *Hustrun i näringslivet* (kommande bok 2009).

Litteratur

Adolfsson, Göran P. 1993: *Jeanssodynamistin; Storfinsans med Kalmardominans*. Borgholm: Asklepios.

Bonde, Carl 1943: *Jag berättar för Jan*. Stockholm: Medén.

Carlsson, Sten 1968: *Yrken och samhällsgrupper: den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Cassel-Pihl, Eva Helena 2006: *För en långt avlägsen framtid: en bok om Wilhelmina von Hallwyl*. Stockholm: Hallwyliana.

Cockburn, Cynthia 1996: *Hushållsteknik: askungen och ingenjörerna*. Elisabeth Sundin & Boel Berner (red.): *Från symaskin till cyborg: genus, teknik och social förändring*. Stockholm: Nerenius & Santérus.

Connell, Robert W. 2003: *Om genus*. Göteborg: Daidalos.

Cooper, Cary L. & Marshall, Judi 1977: *The Changing Pattern of British Executives Wives: Its effect on the*

manager, his wife and the organisation. *Management International Review*, 1977, Vol. 17 Issue 1.

Day, Gary 2006: *Class*. New York: Routledge.

De Geer, Gerard 1977: *Från sekelskiftet och framåt: brottstycken ur en krönika*. Stockholm: Proprius.

Djerf, Lars 2003: *Berit Wallenberg: 1902–1995*. Stockholm: Berit Wallenbergs stiftelse.

Edström, J.S. 1946: *Ruth Randall Edström 1867–1944*. Västerås.

Ekman, Hedda 1918: *Familjen Johan Ekmans krönika: anteckningar*, del 1 (1881–1914). Göteborg.

Emanuelsson Blanck, Agneta 1996: *Att stå till tjänst: från husligt arbete till offentligt anställd*. Maths Isacson & Lars Magnusson (red.): *Arbetsstaden Uppsala*. Hedemora: Gidlund.

Ericsson, Christer & Horgby, Björn 2007: *Den borgerliga patriarken i den borgerliga offentligheten*. Tomas Nilson & Martin Åberg (red.): *Företagaren som kulturbärare: Perspektiv på företagarkunder 1800–2000*. Lund: Studentlitteratur.

Frostell, Carl 1998: *I båt och bank med Jacob Wallenberg*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Glete, Jan 1994: *Nätverk i näringslivet: ägande och industriell omvandling i det mogna industrisamhället 1920–1990*. Stockholm: SNS.

Gårdlund, Torsten 1993: *Misslyckandets genier: William Olsson, Gustaf de Laval, Ernest Thiel*. Stockholm: Norstedt.

Göransson, Anita 1990: *Kön, släkt och ägande: borgerliga maktstrategier 1800–1850. Historisk tidskrift nr 4*.

Göransson, Anita 2007: *Näringslivseliten*, Anita Göransson (red.): *Maktens kön: kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora: Nya Doxa.

Hansson, Tilda 1946: *Hemhushållning*. Tilda Hansson (red.): *Nutidsmat och hemhushållning: husmoderns bok*. Stockholm: Natur och Kultur. Omarbetad upplaga.

Hermansson, C.H. 1989: *Ägande och makt: vad kommer efter de 15 familjerna?* Stockholm: Arbetarkultur.

Horn, Pamela 1996: *The rise and fall of the Victorian servant*. Sutton: Stroud.

Karlsson Stider, Annelie 2000: *Familjen & Firman*. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan.

Lilja, Agneta 2008: *I ett sällsamt lyckligt äktenskap förenad med ...: Hustrur i dödsrunor över näringslivets män. Nätverket nr 15*.

Lindgren, Håkan 2007: *Jacob Wallenberg 1892–1980*. Stockholm: Atlantis.

- Lindqvist, Mats 1996: *Herrar i näringslivet: om kapitalistisk kultur och mentalitet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundström, Catarina 2005: *Fruars makt och omakt: kön, klass och kulturarv 1900–1940*. Stockholm: Skrifter från Institutionen för historiska studier.
- Marceau, Jane 1989: *A family business? The making of an international business elite*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moberg, Kerstin 1978: *Från tjänstehjon till hembiträde: en kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903–1946*. Uppsala: Diss. Studia historica Upsalensia.
- Myrdal, Alva & Klein, Viola 2003 (första utgåva 1956): *Women's two roles: home and work*. London: Routledge.
- Nordenson, Clare 1967: *Född på 1800-talet*. Stockholm.
- Nordlund, Therese 2005: *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Oakley, Ann 1976: *Housewife*. Harmondsworth: Pelican Books.
- Olsson, Ulf 2006: *Finansfursten: K A Wallenberg 1853–1938*. Stockholm: Atlantis.
- Pringle, Rosemary 1989: *Secretaries Talk: Sexuality, Power and Work*. London: Verso.
- Reis, Cristina 2004: *Men Working as Managers in a European Multinational Company*. Mering: Hampp Verlag.
- Robertsson, Una 1997: *The illustrated history of the housewife, 1650–1950*. New York: Stroud.
- Rundquist, Angela 1989: *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Rybczynski, Witold 1988: *Hemmet: boende och trivsel sett i historiens ljus*. Stockholm: Bonnier.
- Rydbeck-Zuhr, Ingrid 1992: *Barn av min tid*. Stockholm: Bonnier.
- Sigrids minnesanteckningar* 1995: (red.) Gustav Giertz. Stockholm.
- SOU* 1937:16.
- Stenlås, Niklas 1998: *Den inre kretsen: den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*. Lund: Arkiv.
- Therborn, Göran 1981: *Klasstrukturen i Sverige 1930–80*. Lund: Zenit.
- Thiel, Ernest 1969: *Vara eller synas vara: minnen och anteckningar avslutade 1946* (sammanställda av Tage Thiel). Uddevalla: Cavefors.
- Thurén, Britt-Marie 2003: *Genusforskning: Frågor, villkor och utmaningar*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wästberg, Per 1964: *Ernst och Mimmi*. Stockholm: Nordiska museet.

SUMMARY

The Wife of the Manager and the Household Organization

The Wife of the Swedish manager is an untold story in Business history. Yet she plays an important role as the mistress of the household, as well as a companion to her husband, the manager. This article discusses the wife's attitude to housework and her relation to the domestic servants. The wife of the manager was seldom employed, nor did she have an income. She was an informal leader of the household. The home was her workplace, and a hierarchical organization, where she could use paternalistic tools to lead the servants. Her work as an informal leader helped her to gain personal control of the household. It was her task to instruct and

control the servants. The wife was rarely involved in any practical housework. She could seldom cook dinner, nor did she clean the house. As a young girl she had often learnt the basic skills about housework. As a wife, her work was to use this knowledge, in order to maintain the harmony in the household. This was a complex task, as class tensions disrupted the relationship between masters and servants. Like her husband, the manager, the wife's job was to create a loyal servant who obeyed her wishes. This was easier said than done, as the domestic servants never had a regulated working schedule, nor did they have any leisure time.